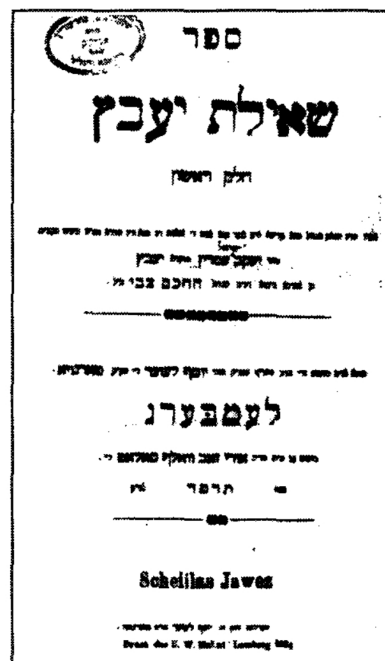

מגלה פני ה"מגלה פנים"

כבוד חכמי התורה לדורותיהם היה בעיני האומה כנכס יקר ערך, כמרגלית שמורה מכל משמר, אשר חומה בצורה סביב לה. כך חייבה ההכרה הברורה, כי ראשיתה של פריקת עול תורה מתחלת בפריקת עול גדולי הדורות, מוסרי התורה ומורי ההלכה.

בסיפור שלפנינו מצינו, כיצד הטיב רבנו להכיר בטיבו של משכיל פורק עול, מתוך משפט מזלזל שביטא כלפי כבודו של רש"י וחכמי המדרש. פרשת ביקורו של האיש ההוא בבית הגר"א, היא בכלל סיפור מאלף בפני עצמו, המאיר לנו את יחסו של הגר"א לטיפוסים מסוגו של זה.

"המגיד מהלוסק" או "אבא הלוסקר" כפי שכינהו אחרים, הגה בספרי פילוסופים ונעשה כופר בדעותיו. בשמשו כמגיד היה דורש לפני העם דרשות של דופי, ובצבצו מדבריו דברי מינות. לפיכך היו רודפים אותו הבריות בכל מקום, עד שנאלץ לנדוד מעיר לעיר. כך הגיע לעיר ברלין, מקום מושב המשכילים הראשונים, והתוודע ל"החכם מנדלסון". מספרים כי הג"ר יעקב עמדין, שהחזיקו לפסול ומסוכן ביותר, שיגר מכתב למנדלסון, בימים שנחשב עדיין לאיש כשר, לאמור, כי המחזיק את ההלוסקר בביתו עובר על האזהרה "לא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו"¹⁹.

גם בברלין העיר לא החזיק האיש זמן רב, ושם לדרך פעמיו, נד ממקום למקום, עד ששמע את שמע הגר"א והחליט לנסוע לוויילנא. את כל אשר קרהו בוויילנא, גם את נסיבות נסיעתו שמה, העלה ההלוסקאי עלי

19. ספר "הדרשה בישראל", לר' שמעון יעקב גליקסברג, ת"א ת"ש (עמ' שסח), מתוך מאמרו של ש, סטניסלבסקי, ב"יוסחוד" הרוסי 1887. בספר "בכורי העתים" תקפ"ד, עמ' 237, הובא מכתב מהגר"י עמדין למנדלסון, ונראה שזהו המכתב המדובר (שם נדפס מתוך "המאסף" תקמ"ה), ז"ל שם: "רבו המתלוננים על מעלתו שמגדל כלב - - -" (כך הוא בדפוס, לרמז על השמטת מספר תיבות). לא כן בשנת תק"ל בטרם הקדיח מנדלסון את תבשילו שהגר"י עמדין החליף עמו מכתבי תורה, ראה שו"ת "שאלת יעבץ" ח"ב סימן קנה.

גליון. הדרך שבה נתגלה מכתבו באקראי, הפך גם הוא לסיפור בפני עצמו²⁰, ונשתמר עבורנו בזכות הג"ר יעקב צבי מקלנבורג, בעל "הכתב והקבלה"²¹.

מספר אבא מהלוסק, כי כמה פעמים נזדמן לו לשמוע אנשים מהללים את שם הגאון רבי אליהו מווילנא, "אשר לבד עוצם גדלו עד אין קץ בתורה, בנגלה ובנסתר, הוא גם חכם נפלא בכל החכמות והמדעות, אחד לא נעדר, כמו מעטאפיזיק, פיזיק, גם חכמת מוזיק, אין כל דבר נעלם ממנו, גם דקדוק לשון העברי וכו'". בתחילה

20. "עליות אליהו" הערה לד, מאת הגר"צ מקלנבורג בעל "כתב והקבלה", ששמע זאת מהר"ח אב"ד דבערינבום ושווערין, שהעתיק המכתב מהג"ר יוחנן אב"ד קלעצאווע, תלמיד הג"ר צבי הירש אב"ד ברלין, ששמע מרבו מעשה האגרת וגם העתיקה ממנו. ומעשה שהיה כך היה: איש וילנא אחד הגיע לברלין, וסיפר כי בנסעו אל היריד בלייפציג, קיבל מכתב מאת איש אשכנז השוהה בווילנא, למוסרו לאחד מתושבי ברלין. את המכתב מסר לבנו של דיין מדייני העיר, על מנת שהוא כבר יעבירו למענו. אך כשקרא זה את הכתובת על המכתב, וגילה שהוא מיועד אל "החכם ר' משה מדעסווי", הלא הוא מנדלסון ראש משכילי ברלין, הביא את המכתב לאביו הדיין. חכך הרב הדיין בדעתו ואמר, איש זה חשוד בעינינו זה מכבר, והנה נקרתה לפנינו הזדמנות להכיר מתוך המכתב המופנה אליו, מה טיבו האמיתי. נטל הדיין את המכתב ובא אצל רב העיר, הג"ר צבי הירש לוי, ואף הוא הסכים עמו, כי בצירוף עוד גדולי תורה יתירו את החרם דרבנו גרשום, כהיתר לשעה, ויפתחו את האגרת. בפתחם גילו כי חתום על המכתב אבא הלוסקר, הנודע כבר לשמצה, והמכתב כתוב בלשון הקודש, מספר את אשר קרהו בשלש השנים מאז שנפרד ממונדלסון בברלין.

כיון שקראו הדיינים את המכתב החליטו להעתיקו, ואחר מסרוהו לבנו של הדיין על מנת שימסרו ליעדו, אלא שבינתיים אירע שמנדלסון הוצרך לשבת שבעה על אחד מקרוביו, וביקש רב העיר מבן הדיין שימתין עליו, וימציאו למנדלסון בעת שהוא בא לנחמו, ואז יוכל לראות את תגובתו. כאשר פתח מנדלסון את המכתב, וראה מי הוא החתום מטה, נמנע מלקרוא ורק אמר כמדבר אל עצמו, מה רוצה ממני האיש הזה, והתחמק מעיני הנוכחים כאילו אינו יודעו ומכירו כלל. אגב, גישה חמקנית זו של מנדלסון מוכרת גם ממקורות אחרים, ובאה לידי ביטוי בביקורתו על עמיתו נפתלי הירץ ווייזל, שחשף ברבים את תכנית ההשכלה שלהם, ולא הבין כי מטרתם תושג דוקא בהסתרתה מעיני החרדים, ובאי חשיפת פרצופם האמיתי לרבים.

21. בתחילה פורסם ב"עליות אליהו" שהסיפור היה עם המשכיל שלמה מימון. אלא שהגר"צ מקלנבורג ביקש בשנת תרי"ט מהמו"ל, לקראת הדפסה חוזרת של הספר, שיוסיף לצד השם "מימון", את המלים "כמדומה הוא", כיון שפרט זה לא ידוע לו בבירור שאכן הוא המשכיל המדובר, רק שכך היה נראה לו. ואכן העירו אז, כי מתוך ספרו של מימון על תולדות חייו, נראה כי מעולם לא ראה את הגר"א. אלא הכוונה היתה להמגיד המשכילי אבא מהלוסק. ראה על כך ב"הכרמל", חוב' ה', שבט תרל"ב, עמ' 234 (שם מזכירו בשם אברהם מהלוויסק), ובחוב' ט' עמ' 462, ובהערת המו"ל "עליות אליהו" במהדורות המאוחרות.

בהגיעו למלון בקרבת העיר ווילנא, שבת את השבת בצוותא עם כמה תלמידי חכמים, ובמהלך סעודות השבת זכה לשמוע מהם חידושי תורה ערבים משל הגאון. ברם, כאשר גילה להם את דבר נסיעתו, החלו ללעוג לו באמרם: "כיצד תדמה בנפשך, אתה, מושחת הזקן ומוקף פאת ראשך, ומלבושך לבוש נכר, כי תדרוך על מפתן בית הגאון?"²² לשמע הדברים נדהם ונבהל אבל לא התייאש. הוא החליט

לשם כך בדה מלבו סיפור על גזרת המלכות באיטליה, לגרש את כל היהודים מארצם, אם לא יצליחו להשיב על טענותיהם כנגד העם היהודי ותורתו. והיות ובמדינתם לא נמצא האיש אשר בכחו להשיב חורפיהם דבר, הוחלט לשגר אל הגאון מוויילנא, אשר הוא כאיש האשכולות ראוי להיות להם למלאך המושיע. כך יגע האיש להכין את תרמיתו, בכתיבת חמש עשרה אגרות ממוענות אל הגר"א מאת חמש עשרה רבנים, כולם מכנים את השליח בתואר הרב מפדובא, מחבר ספר על שמות הנרדפים. כאשר מגמתו ברורה, לגרור את השיחה עם הגר"א לענין חכמת הדקדוק.

22. ראה לעיל פרק "איש חסיד", בקטע "על משמר מנהגי ישראל", דבר השקפתו של הגר"א על מלבוש נכרי, לפי עדות ה"חיי אדם": "ונהירא כשגזרו פה בק"ק ווילנא, בעת המלחמה, שילבשו היהודים מלבושי עכו"ם, שמעתי מפי הגאון החסיד מורנו הרב אליהו ז"ל, שאמר דיהרג ואל יעבור", והוא כהכרעת הש"ד (סי' קנז מיו"ד ס"ק יז).

אוצר החכמה

הגאון

לשמע התשובה העמידו רבנו במבחן, ודרש שיבאר לו ההבדל שבין הלשונות "ששון, שמחה, גילה, רינה, דיצה וחדוה", המצויים בתנ"ך. משענה לשאלתו, תמה הגר"א "הלא שכחת לבאר דיצה". השיב המשכיל, כי דיצה אינה לשון שמחה. טען רבנו כנגדו "הלא מקרא מפורש באיוב - לפניו תדוץ דאבה", והשיב הלה כי בעלי הפשט יבאורוהו על דרך לשון חכמים "דץ ביה מידי".

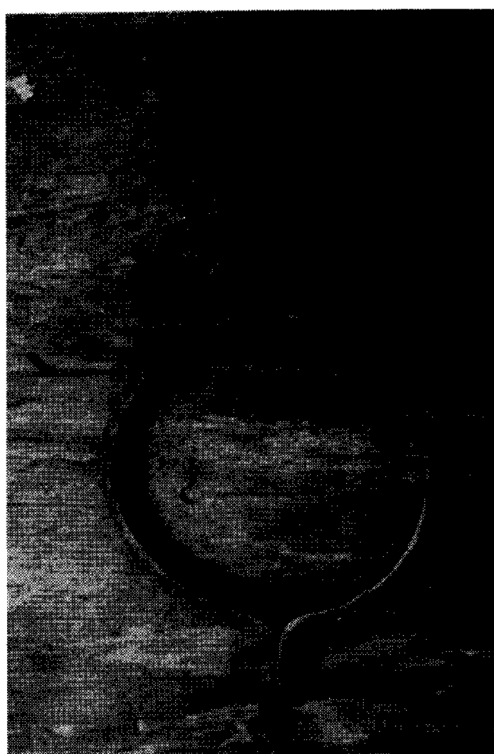
שב הגאון ודחק בו, "הלא רבנו הגדול רש"י ז"ל, פירש דיצה לשון שמחה", ואז חשף האיש את טלפיו, באמרו: "רש"י לא השכיל לפרש על דרך פשוטו של מקרא".

כיון שכך, מתאר ההלוסקאי: "כרגע הרגשתי, כי אחזו רעדה לקול דברי, והשיב בקול עוז, הלא רבותינו הקדושים בעלי המדרש פירשו בלשון שמחה", ואף חזר על לשון המדרש בדבר עשרה לשונות של שמחה, ודיצה בתוכם. שוב העיז האיש את פניו, לדבר גם כנגד בעלי המדרש, אך רבנו הפנה לו עורף ושב לחדרו.

בדרכו חזרה אל המלון, בטרם הספיק להגיע ליעדו, כבר השיגוהו שליחי הקהל, והזמינוהו לדין תורה בבית הדין. שבעה זקנים מוכתרים בטלית ותפילין קידמו את פניו, כאשר אחד מהם קם ושאלו: האתה זה אשר חרפת וגדפת על חכמי המדרש ז"ל, ועל דברת רבנו".

"לא חירפתי ולא גידפתי", ניסה האיש להתכחש. אך משנשאל מה כן אמר, השיב כי רק אמר שאינם מפרשים על דרך הפשט. לדבריו, בו ברגע רמז הזקן הדובר בידו, ושני גברתנים הוציאוהו החוצה למשך חצי שעה. כשהשיבוהו חזרה, קרא הזקן בפניו את גזר דינם, לחייבו במלקות ארבעים, כדין המבזה תלמידי חכמים.

גם משבוצע הגזר-דין לא נחה דעתם, והוסיפו להוקיע אותו אל עמוד הקלון,

ה"קונע" הקבוע בקיר חצר
בית הכנסת הגדול בוויילנא

אשר בחצר בית הכנסת. את צווארו הקיפו בסוגר הקבוע בקיר בית הכנסת, הוא ה"קוננע" הידוע, ומעליו הדביקו כרזה, המודיעה את דבר אשמתו כמי שהלעיג על דברי רבותינו הקדושים. שעה שהחל הציבור להתאסף לתפילת המנחה, אז החל לחוש בעונש האמיתי. כל הבא אל החצר בז' לו וקראו "פושע ישראל", והשפילו כראוי למי שהעז פניו כנגד הקדוש והיקר לבית ישראל.

כדי להמחיש בעיני הנמען מה גודל ההשפלה, הוא מזכיר לו במכתבו: "הלא תדע כי אין ווילנא כמו ברלין, כי בוויילנא המון רב, וכולם מקטנם עד גדולם יבואו לעת התפילה". רק ככלות תפילת המנחה, שיחררוהו והוציאוהו אל מחוץ לעיר.

לסיום מסכם ההלוסקאי את רשמיו, כי עם כל הסבל שנגרם לו בעטיו של הביקור אצל הגר"א, מוכרח הוא לציין את האמת, "כי בכל חכמי הגויים ובכל מלכותם מאין כמוהו"²³.

23. ראה בפרק "המאבק בתנועת ההשכלה" כיצד המשכילים באשכנז, ואח"כ ברוסיה, הטילו חיתתם על אחיהם היהודים, וניסו לכפות את דעתם. גם בהקשר לסיפור הנזכר כאן, מצינו עובדה מעניינת. הרב ב"צ אלפס מווילנא, מספר בספר זכרונותיו "מעשה אלפס" (עמ' כח), כי כשהוציא את ספרו "אבן שלמה", תולדות הגר"א באידיש, ווילנא תרמ"ב, סבלו המחברים מאד מהצנזורה המקומית ופקידיה היהודים. כי מלבד שמחקו את מה שנראה להם כנוגד את הממשלה או הדת השלטת, השמיטו גם כל מה שנגד את השקפתם המשכילית. בספרו על הגר"א ביקש להביא גם את הסיפור דינן, אודות ההלוסקאי המשכילי [שסופר בתחילה על מימון, וכדלעיל], אבל היה ברור לו שימחקוהו. אך היות שהוא עצמו היה המנהל והמגיה בבית הדפוס, הדפיסו שלא בידיעת מבקר הצנזור. משנגמרה ההדפסה, נדרש לפי החוק להגיש את הספר עם הכתב-יד אל המבקר, לשם השוואה ביניהם, ורק אחרי האישור שלו תאשר הצנזורה את הפצתו בעולם.

ארכובותיו נקשו זו לזו מרוב פחד, בלכתו אל המבקר עם הכתב-יד ועותק מהספר. כי אם יגלה שנדפס הסיפור ללא רשותו, הרי מלבד שיורה לקרוע את העמוד ההוא מכל העותקים, עוד צפוי לו עונש כבד כמי שעבר על חוקי הצנזורה. "אבל - מספר ר' בן-ציון - בטחתי בזכות הגר"א ז"ל, שלא יאונה לי כל אסון".

ואכן, כמו שאמרו חז"ל "בכל עושה הקב"ה שליחותו", בענין זה עשה שליחותו ע"י כלבו של המבקר. שכן כאשר נכנס רב"צ אלפס אל חצר ביתו של המבקר, התנפל עליו כלבו וביקש לנשכו. בעל הבית שהביט במחזה מבעד החלון רץ לחלצו משיני הכלב, וכדי להרגיע את רוחו מ"קבלת הפנים" הזו, הסתפק בשאלה גרידא, האם הנדפס אכן תואם לכתב-יד. אלפס הרכין את ראשו לאישור, והמבקר מיהר לכתוב לו דו"ח חיובי. עם כתב זה הגיע אלפס אל משרד הצנזורה, והאישור להפצה ניתן לו על אתר. "ראיתי בזה השגחה פרטית" - סיכם רב"צ את סיפורו. (יצוין כי בסוף חסי "פירושי הגר"א" על שיר השירים, בהוצאת הגר"ש ברעוודה, י-ס תשנ"ז, עמ' שח בהערה מג, הביא סיפור דומה מפי השמועה, אודות הגר"ש מלצן. ברם, מפי